

URSZULA ABŁĄŻEWICZ-GÓRNICKA

INSTYTUT SOCJOLOGII

UNIwersytet w Białymstoku

EMAIL: U.AG@INTERIA.PL

ZRÓŻNICOWANIE ETNICZNO-KULTUROWE A KAPITAŁ SPOŁECZNY. GŁOS W DEBACIE O WIELOKULTUROWOŚCI

Problemy integracji społeczno-kulturowej grup mniejszościowych wywołały w ostatnich latach nasiloną dyskusję nad przyszłością idei i praktyki wielokulturowości, w ramach której przywołuje się m.in. efekty badań nad kapitałem społecznym społeczeństw zróżnicowanych kulturowo. Dowodzone przez badaczy znaczenie kapitału społecznego dla rozwoju społeczno-gospodarczego każe traktować doniesienia o negatywnej relacji między kapitałem społecznym a zróżnicowaniem jako ważny głos w tej debacie. Jak interpretować wyniki tych badań? Czy realizacja idei wielokulturowości w sposób konieczny wiąże się z osłabieniem potencjału rozwojowego wspólnotowości i sieci społecznych? W artykule zaprezentowano najważniejsze ujęcia teoretyczne i wyniki badań dotyczące relacji między zróżnicowaniem etniczno-kulturowym a kapitałem społecznym. Dyskusję poprzedza krótkie omówienie podstawowych kategorii analizy.

Kapitał społeczny, zróżnicowanie kulturowe i wielokulturowość: w kręgu podstawowych pojęć

Kapitał społeczny odnosi się do problemu aktywizacji i wykorzystania zasobów więzi, sieci i grup społecznych zarówno na poziomie indywidualnym, jak i szerszych całości społecznych. O wartości i znaczeniu koncepcji przesądza jej walor praktyczny. Przypisywany kapitałowi społecznemu wpływ na jakość życia, możliwości i kierunki rozwoju gospodarczego, czynią z niego jeden z ważniejszych i bardziej interesujących czynników endogennych decydujących o funkcjonowaniu społeczności lokalnych, regionów i państw.

Kategorię kapitału społecznego cechuje wielowymiarowość. Po pierwsze, można go analizować zarówno jako zasób jednostkowy, jak i zbiorowy, przyjmując za kryterium rozróżnienia poziom, na którym obserwowane są skutki jego działania. Jak zauważa E. L. Glaeser, mimo że kapitał społeczny niemal zawsze definiowany jest w odniesieniu do zbiorowości, to należy pamiętać, że „decyzje dotyczące inwestowania w kapitał społeczny są podejmowane przez jednostki, a nie społeczności. Więc bez definicji kapitału społecznego, która rozpoczyna się na poziomie jednostkowym nie możemy zrozumieć tego, jak się tworzy” [2001: 35]. W rzeczywistości społecznej wymienione obszary funkcjonowania kapitału społecznego mogą się zarówno uzupełniać, jak i pozostawać wobec siebie w sprzeczności.

Po drugie, kapitał społeczny funkcjonuje opierając się na relacjach społecznych o różnym stopniu formalizacji, zażyłości i zróżnicowania, a także odmiennych celach, co jest podstawą do rozróżnienia jego czterech, dwubiegunowych wymiarów: formalnego i nieformalnego, wiążącego i pomostowego, zorientowanego na cele wewnątrzgrupowe i ogólnospołeczne oraz kapitału społecznego opartego na silnych i słabych powiązaniach [Goss, Putnam 2002: 10-11]. W kontekście zróżnicowania etniczno-kulturowego za kluczowe należałoby uznać rozróżnienie kapitału wiążącego i pomostowego. Wiążący kapitał społeczny odnosi się do powiązań społecznych, sieci i grup skupiających ludzi podobnych do siebie pod względem istotnych społecznie cech, a kapitał pomostowy opisuje relacje i kontakty społeczne przecinające podziały społeczne, kulturowe i demograficzne [ibidem: 9-12].

Po trzecie, ta sama forma kapitału może być bardzo wartościowa w kontekście określonych działań i bezużyteczna w przypadku innych [ibidem: 8; Coleman 1988: 98]. Uwzględnienie kontekstu społecznego jest kluczowe dla określenia możliwości i kierunków konwersji kapitału, stanowiącej jego cechę definicyjną.

Po czwarte, kapitał społeczny nie jest terminem o jednoznacznie pozytywnej konotacji. Wysoki poziom wewnątrzgrupowej solidarności, zaufania i współdziałania, korzystny z punktu widzenia danej grupy społecznej, nie musi oznaczać korzyści dla innych aktorów społecznych. Ponadto, jak wynika z badań, kapitał społeczny, podobnie jak inne formy kapitału, nie jest równo rozdystrybuowany w społeczeństwie, a jego rozkład nie tylko odzwierciedla istniejące podziały społeczne (oparte na pozycji społeczno-ekonomicznej, wykształceniu, płci, pochodzeniu rasowym lub etnicznym), ale może je także utrwalać i pogłębiać.

Uwzględnienie w analizie wielowymiarowości i kontekstualności kapitału społecznego wpisuje się w postulowaną przez K. A. Goss i R. D. Putnama

[2002: 12], jakościową ocenę zasobów kapitału społecznego i ma kluczowe znaczenie dla zrozumienia różnic w dostępie do zasobów społecznych i ich mobilizacji. Przykładowo, w danym społeczeństwie grupy o odmiennym pochodzeniu i/lub identyfikacji etnicznej mogą różnić się pod względem członkostwa w stowarzyszeniach (formalnego kapitału społecznego) lub heterogeniczności sieci (pomostowego kapitału społecznego). To zróżnicowanie w zakresie różnych form kapitału społecznego może określać szanse osiągnięcia konkretnych celów przez aktorów społecznych i przez społeczeństwo jako całość.

Kapitał społeczny z definicji dotyczy korzyści i względnej przewagi, jaką jednostki i grupy mogą uzyskiwać dzięki kontaktom społecznym i ułokowaniu w sieci społecznej. R.S. Burt porównuje społeczeństwo do rynku, na którym ludzie wymieniają różne dobra i idee, uzyskując w efekcie swoich działań różne zyski. Zgodnie z koncepcją kapitału ludzkiego obserwowane różnice wynikają z odmiennych kwalifikacji i uzdolnień. Metafora kapitału społecznego uzupełnia powyższe wyjaśnienie dowodząc, że jednostki i grupy, którzy uzyskują większe zyski są w jakiś sposób lepiej powiązane społecznie [2005: 31-32]. Prezentowane podejście nawiązuje do stanowiska P. Bourdieu, który postrzegał kapitał społeczny jako jeden z elementów podtrzymujących nierówności społeczne [Bourdieu 1986]. Współczesne prace coraz częściej podejmują ten aspekt funkcjonowania kapitału społecznego.

Ważną płaszczyzną analizy kapitału społecznego i jego alokacji we współczesnych społeczeństwach jest zróżnicowanie kulturowe. O szczególnej wadze tego czynnika decyduje rosnąca różnorodność kulturowa społeczeństw, warunkowana nie tylko migracjami, ale i przemianami obejmującymi tożsamość, etniczność i inne wymiary społeczno- kulturowej identyfikacji. Cechy stanowiące podstawę zróżnicowania etniczno-kulturowego (pochodzenie rasowe, etniczne i narodowościowe, przynależność obywatelska, religia) mogą mieć zarówno charakter obiektywny, jak i subiektywny. Pierwsze dotyczą takich kryteriów, jak miejsce urodzenia lub używany język, drugie odnoszą się do autoidentyfikacji jednostek z określonymi grupami. Rozróżnienie obiektywnego i subiektywnego charakteru przynależności etniczno-kulturowej podkreśla złożoność kwestii identyfikacji oraz zakłada możliwość istnienia rozbieżności między procesami autoidentyfikacji oraz przypisywania jednostek do zbiorowości kulturowych [Sadowski 2004: 379].

Zróżnicowanie kulturowe może stanowić podstawę kształtowania się nierówności społecznych warunkując poziom i/ lub jakość różnych form kapitału: „Wielość procesów rywalizacji pomiędzy uogólnioną grupą dominującą oraz poszczególnymi mniejszościami, a także rywalizacje wewnątrz poszczególnych mniejszości, powodują wytworzenie się w miarę trwałej stratyfikacji

etniczno-kulturowej. Oznacza ona, że poszczególne zbiorowości kulturowe i ich instytucje nie zajmują podobnego rangowo miejsca w przestrzeni społeczno-kulturowej miasta, ale stanowią układ hierarchiczny, określony zróżnicowanym zakresem dostępu do dóbr społecznie pożądaných, takich jak: dobra ekonomiczne, władza oraz prestiż. Zależnie od zajmowanego miejsca w układzie stratyfikacji etniczno-kulturowej, ludzie mogą podlegać (lub podlegają) w większym lub mniejszym zakresie tym razem zinstytucjonalizowanej dyskryminacji” [Sadowski 2006: 138].

W pracy przyjmuję wyraźne rozróżnienie kategorii zróżnicowania etniczno-kulturowego i wielokulturowości. O wielokulturowości można mówić dopiero wówczas, gdy „dochodzi do trwałych, wielopłaszczyznowych i dobrowolnych form kontaktów międzykulturowych, które powodują wytworzenie się jakościowo nowej, kulturowo zróżnicowanej całości. Jej cechą charakterystyczną jest kres dominacji kulturowej, kres nadrzędnej pozycji względem innych kultur dotychczasowej kultury dominującej” [ibidem: 133]. Warunkiem niezbędnym dla zaistnienia i funkcjonowania społeczeństwa wielokulturowego jest zatem obecność wielorakich, zachodzących na różnych poziomach i w różnych obszarach rzeczywistości społecznej, relacji przecinających religijne, etniczne czy rasowe podziały i identyfikacje. Tak zdefiniowana wielokulturowość w swoim wymiarze teoretycznym, jak i praktycznym jest blisko powiązana z problemem pomostowego kapitału społecznego, szczególnie w jego tożsamościowej formie.

Kapitał społeczny a zróżnicowanie etniczno-kulturowe: ujęcia teoretyczne i stan badań

Relację między zróżnicowaniem i kapitałem społecznym można analizować na różnych poziomach rzeczywistości społecznej:

- W wymiarze jednostkowym opisuje zależność między określonymi cechami społeczno- kulturowymi jednostek a jakością posiadanego kapitału społecznego, który może być wykorzystywany do osiągnięcia innych cenionych społecznie zasobów.
- Na poziomie grupowym dotyczy różnic zakresu i jakości kapitału społecznego między zbiorowościami wyróżnionymi ze względu na cechy kulturowe i społeczne, obejmując kwestię proporcji kapitału wiążącego i pomostowego. Mieści się tu m.in. problem specyfiki kapitału społecznego mniejszościowych grup etnicznych.

- W wymiarze szerszych całości społecznych (społeczności lokalnych, regionów, państw) opisuje związek między poziomem zróżnicowania kulturowego a jakością kapitału społecznego, jakim ta zbiorowość dysponuje.

Wśród przyczyn zróżnicowania w kapitale społecznym szczególne miejsce zajmuje zjawisko homofilii („*the principle of homophily*”, „*the like – me hypothesis*”), czyli prawidłowość dotycząca interakcji społecznych, wskazujące, że są one częstsze między jednostkami podobnymi do siebie pod względem stylu życia i położenia socjoekonomicznego. Opisaną regułę obrazuje przysłowie angielskie „*Birds of a feather flock together*”, za którego polski odpowiednik można uznać powiedzenie „Ciągnie swój do swego”. Rozróżnia się dwa typy homofilii: homofilię opartą na podobieństwie przypisanego lub posiadanego statusu oraz homofilię opartą na podobieństwie wartości, postaw i przekonań. Z przeprowadzonych badań nad zjawiskiem homofilii wynika, że zasada ta dotyczy różnych typów kontaktów społecznych (od małżeństw i przyjaźni po słabsze relacje społeczne) jest jednak tym silniejsza, im więcej relacji łączy daną parę, czyli jest szczególnie charakterystyczna dla silnych powiązań społecznych [McPherson i in. 2001: 418-419].

Kapitał wewnątrzgrupowy może przynosić określone korzyści członkom społeczności mniejszościowych. Stanowi ważne źródło wsparcia społecznego, a w sytuacji migracji odgrywa również kluczową rolę w trakcie pierwszych lat adaptacji do nowego systemu społeczno- kulturowego. Wiążący kapitał społeczny może kompensować niski kapitał ludzki i materialny. Klasycznym przykładem jest korzystanie z sieci powiązań etnicznych przez imigrantów, co umożliwia im przetrwanie w nowym środowisku społecznym mimo słabej znajomości języka, czy też braku kwalifikacji zawodowych i potwierdzonego stosownymi certyfikatami wykształcenia.

Udział we wspólnotach etnicznych pozwala na dostęp do pewnych dóbr materialnych i symbolicznych zamkniętych dla osób z zewnątrz. Może narzucać preferencje dla „*co-ethnics*” w transakcjach ekonomicznych, w poszukiwaniu pracy i dostępie do informacji. Do przykładów współpracy ekonomicznej opartej na sieciach etnicznych zalicza się m.in. enklawy ekonomiczne („*economic enclaves*”) i nisze zawodowe („*occupational niches*”). Pierwszy termin odnosi się do przestrzennej koncentracji przedsiębiorstw zarządzanych (posiadanych) przez członków określonej grupy etnicznej, które oferują produkty i usługi osobom z tej samej grupy etnicznej. Enklawy ekonomiczne powstają w bezpośrednim sąsiedztwie wspólnot etnicznych i zazwyczaj nie trwają dłużej niż kilka pokoleń. Nisze zawodowe opisują z kolei koncentrację grupy etnicznej w określonym sektorze gospodarki. W ich ramach stosowne szkolenie i zatrudnienie

może być zapewniane, lub nawet ograniczane, do osób o wspólnym pochodzeniu, jednocześnie hamując napływ osób z zewnątrz [Portes 1995: 27-28].

Kapitał pomostowy, z drugiej strony, wspomaga rozwój społeczny i indywidualny, umożliwia szerszy dostęp do informacji i otwiera nowe możliwości i perspektywy. W przypadku wielu grup mniejszościowych zajmujących niższe pozycje społeczne kapitał pomostowy może stanowić efektywną strategię rozwojową. Znaczenie relacji międzygrupowych w osiąganiu celów instrumentalnych jest powiązane ze statusem socjoekonomicznym danej grupy etnicznej. Badania przeprowadzone w Kanadzie przez E. Ooka i B. Wellmana [2006] dotyczące pięciu różnych grup etnicznych pokazują, że w przypadku poszukiwania pracy członkowie grupy zajmującej relatywnie niższe pozycje społeczne osiągają lepsze rezultaty (lepszą lub lepiej płatną pracę) wówczas, gdy wykorzystują kontakty społeczne wykraczające poza ich własną wspólnotę. Odwrotna zależność, czyli priorytet powiązań wewnątrzgrupowych, odnosi się do grup etnicznych o wyższej pozycji w danej strukturze społecznej.

Znacznie różnych form kapitału społecznego, wskazujące na rolę kontekstu społecznego i lokalizacji w strukturze społecznej, potwierdzają badania realizowane wśród Polaków w Stanach Zjednoczonych. Podobnie jak przybysze z innych części świata, sieci społeczne polskich imigrantów były w pierwszym pokoleniu zdominowane przez powiązania z osobami o takim samym pochodzeniu. Kształtujący się w ten sposób wiążący kapitał społeczny był funkcjonalny w pierwszym okresie pobytu w nowym kraju, a jego brak utrudniał proces adaptacji: „Odrzucenie afiliacji z własną grupą etniczną poważnie ograniczało możliwości sukcesu migracyjnego badanych. Udzielane przez członków polskiej diaspory wsparcie emocjonalne, pomoc rzeczowa, podtrzymywanie tożsamości kulturowej, doradztwo i mentoring, dostęp do źródeł i zasobów znajdujących się w dyspozycji środowiska polonijnego skutecznie amortyzowało wstrząsy adaptacji i pomagało w odbudowie kariery życiowej w nowym kraju (większość badanych uzyskiwała pomoc, zwłaszcza w poszukiwaniach pracy i mieszkania, od innych osób pochodzenia polskiego). W środowiskach wieloetnicznych zwiększało także możliwości skutecznego konkurowania z przedstawicielami innych grup” [Błęszyńska 2009: 126]. W późniejszym okresie zawężenie sieci społecznej do członków diaspory okazywało się strategią niekorzystną [ibidem].

Kapitał społeczny oparty na relacjach wewnątrzgrupowych może ograniczać indywidualną wolność, a także hamować dalszy rozwój jednostek, które odniosły sukces ekonomiczny poprzez zbyt duże oczekiwania ze strony innych członków społeczności. Ponadto, obawa przed odplywem ze wspólnoty najlepiej sobie radzących jej członków może prowadzić do powstania określonych

nacisków blokujących ruchliwość społeczną jednostek („*leveling pressures*”). Odnosi się to szczególnie do tych społeczności mniejszościowych, które przez długi czas doświadczały ograniczeń ruchliwości pionowej: „Im dłużej ruchliwość ekonomiczna grupy była blokowana przez represyjne środki pozarynkowe, tym bardziej prawdopodobne jest wyłonienie się ograniczonej solidarności („*bounded solidarity*”), która neguje możliwość awansu poprzez uczciwą konkurencję rynkową i przeciwstawia się indywidualnym wysiłkom w tym kierunku” [Portes, Sensenbrenner 1993: 1341-1344].

Sieci społeczne oparte na pochodzeniu etnicznym i powiązane z nimi normy mogą ograniczać relacje międzygrupowe i w ten sposób obniżać jakość zasobów społecznych, do jakich ma się dostęp. Brak powiązań pomostowych może prowadzić do wykluczenia społecznego grup mniejszościowych, czego skutkiem jest szereg negatywnych konsekwencji w płaszczyźnie jednostkowej (np. problemy zdrowotne) i zbiorowej (np. rozwój zorganizowanej przestępczości): „Społeczna marginalizacja i ekskluzja przybyszów niekorzystnie rzutują także na funkcjonowanie całej zbiorowości, osłabiając jej spójność i ograniczając możliwości rozwoju kulturalnego i gospodarczego. Pobudzają one współzawodnictwo i etniczną fragmentację przestrzeni społecznej, konflikty międzygrupowe, radykalizację nastrojów społecznych i aktywizowanie ugrupowań odwołujących się do przemocy. Rozbudowywanie enklaw etnicznych i więzi z krajami pochodzenia sprzyja przenikaniu przestępczości zorganizowanej. Problemy przetrwania osób wykluczonych społecznie generują zaś zjawiska społecznie patologiczne i zagrażające” [Błeszyńska 2009: 120].

Dana zbiorowość może mieć bogate zasoby kapitału wewnątrzgrupowego przy jednoczesnym niedoborze powiązań pomostowych, łączących osoby niepodobne do siebie pod względem kulturowym lub socjoekonomicznym. Obok przywołanej wcześniej reguły homofilii, problemy dotyczące tworzenia i funkcjonowania kapitału społecznego w społecznościach heterogenicznych mogą mieć swoje podłoże w szeregu innych uwarunkowaniach o charakterze ekonomicznym i społeczno- kulturowym.

Po pierwsze, nakładanie się podziałów kulturowych i ekonomicznych, typowe dla wielu społeczności, może prowadzić do rywalizacji o dobra publiczne, a także rodzić obawę utraty posiadanej pozycji i zasobów w grupie większościowej [por. Coffe, Geys 2006: 1055]. J. Mucha zwraca uwagę na zmieniające się oczekiwania członków grup mniejszościowych: „Grupy etniczne muszą być traktowane jako grupy interesów. Oczywiście, zawsze były grupami interesów, ale z uwagi na charakter interesów, których realizacji się dotąd domagały, na ogół nie były jako takie traktowane. O ile kiedyś domagały się na ogół tylko tolerancji dla swej odrębności religijnej, językowej czy obyczajowej, to teraz

wyraźnie żądają też równych praw ekonomicznych i politycznych” [2005: 32]. Nierówności dochodów mogą zmniejszać poczucie wspólnoty interesów. Jednostki pochodzące z różnych grup socjoekonomicznych rzadziej podzielały te same wartości i normy, co może utrudniać budowanie zaufania uogólnionego [Coffe, Geys: 1056].

Po drugie, zróżnicowanie kulturowe przejawia się także w różnicach dotyczących wartości i norm powiązanych ze współpracą społeczną. Jak pokazuje w swojej pracy F. Fukuyama [1997], „promień zaufania” rozumiany jako zakres jednostek względem, których deklarowane jest zaufanie i gotowość współpracy, jest odmienny w poszczególnych kulturach. Budowę międzygrupowego zaufania utrudniają także potencjalne różnice w zakresie wyboru i wagi kryteriów wiarygodności między grupami o odmiennym pochodzeniu kulturowym [Sztompka 2007: 195]. Brak kompetencji kulturowych, rozumianych jako wiedza w tym zakresie, zarówno wśród przedstawicieli mniejszości, jak i grupy dominującej może osłabiać zaufanie do członków odmiennych kulturowo grup.

Po trzecie, do czynników wzmacniających wiarygodność aktorów społecznych zalicza się „podleganie jurysdykcji agend egzekwujących odpowiedzialność” (w formie jurysdykcji sądów i prawa wobec obywateli, czy też jurysdykcji boskiej i kościelnej w stosunku do współwyznawców) oraz posiadanie różnego typu zasobów (np. materialnych), traktowanych przez potencjalnych partnerów jako dodatkowe zabezpieczenie podejmowanych interakcji [ibidem: 202-204] oraz swego rodzaju gwarancja wzajemności. Członkowie grup mniejszościowych mogą być w różnym stopniu pozbawieni wymienionych kryteriów wiarygodności.

Po czwarte, mobilizacja zasobów społecznych wiąże się zazwyczaj z pewnymi kosztami, przede wszystkim wymaga od aktorów społecznych nakładu czasu przeznaczanego na podtrzymywanie relacji społecznych. W społecznościach charakteryzujących się wysokim stopniem zróżnicowania kapitał pomocowy jest trudniejszy do tworzenia i może wiązać się z wyższymi kosztami o czym decyduje m.in. różnorodność językowa mieszkańców [Lancee, Dronkers 2010: 97].

Po piąte, istniejące stereotypy i przejawy dyskryminacji mogą zniechęcać mniejszości do aktywnego zaangażowania się w życie publiczne, w tym w działalność stowarzyszeniową. Jak pisze A. Sadowski „Można sformułować pytanie retoryczne, jakie motywacje do aktywności publicznej mogą mieć obywatele, którzy pielęgnują swoje tożsamości mniejszościowe, obywatele cechujący się społecznie widzialnymi oznakami przynależności mniejszościowej, jeżeli w ich subiektywnym przekonaniu już zajmują lub są „spychani” na najniższe szczeb-

le w stratyfikacji kulturowej?” [2010: 199]. Wuthnow [2002: 80-81], odnosząc się do danych mówiących o spadku poziomu członkostwa w organizacjach w Stanach Zjednoczonych, dostrzega problem wzrostu ekskluzywności różnych układów społecznych. Przedstawiciele określonych grup i kategorii społecznych mogą nie czuć się mile widziani w stowarzyszeniach i innych wspólnych formach aktywności, bądź mogą nie posiadać wystarczających zasobów ludzkich i kulturowych by brać w nich udział. Przyczyną mogą być oczekiwania stawiane wobec potencjalnych uczestników, a dotyczące określonej wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych, składających się na kapitał kulturowy wiązany z wyższym wykształceniem.

W literaturze przedmiotu funkcjonują dwie przeciwstawne hipotezy dotyczące relacji między stopniem zróżnicowania kulturowego, a charakterem i zakresem kontaktów międzygrupowych. Pierwsza, określana mianem „hipotezy kontaktu” wskazuje, że wzrost zróżnicowania, skutkujący częstszym kontaktem z członkami innych grup kulturowych powinien wpływać pozytywnie na kształtowanie tolerancji i solidarności społecznej w wymiarze międzyetnicznym redukując jednocześnie postawy etnocentryczne. Przeciwny proces ukazuje „teoria konfliktu”, zgodnie z którą zróżnicowanie etniczno-kulturowe może prowadzić do wzrostu wewnątrzgrupowej solidarności i równocześnie nieufności w relacjach międzygrupowych [Putnam 2007: 141-142]. Tym samym, wzrost zróżnicowania postrzegany jest jako przeszkoda w budowie kapitału społecznego.

Inne stanowisko zajmuje w tej kwestii R. D. Putnam. Uważa, że obie koncepcje łączy nieuzasadnione przekonanie o negatywnym związku między zaufaniem wewnątrzgrupowym i międzygrupowym, które „może przesłaniać jedną z najbardziej interesujących konsekwencji zróżnicowania dla kapitału społecznego” [ibidem: 143]. Według Putnama właściwsze jest przyjęcie na wstępie, że mogą one zmieniać się niezależnie od siebie, co w praktyce oznacza, że zróżnicowanie może redukować obie formy zaufania. Konsekwencją tego podejścia jest propozycja „teorii ograniczenia kontaktów” („*constrict theory*”) wskazująca, że zróżnicowanie wywołuje anomie lub izolację społeczną [ibidem: 144].

Analiza wyników badań nad kapitałem społecznym w wymiarze zbiorowym zdaje się stanowić większe poparcie dla tezy o negatywnym wpływie zróżnicowania kulturowego na jakość kapitału społecznego. Międzynarodowe badania porównawcze wskazują na negatywny związek między zróżnicowaniem etnicznym a poziomem zaufania społecznego [Delhey, Newton 2005]. W badaniach zrealizowanych w Stanach Zjednoczonych przez R. D. Putnama i jego zespół, zaobserwowano negatywny związek między zróżnicowaniem etniczno-kulturowym a wieloma elementami kapitału społecznego w jego różnych

wymiarach. Osoby zamieszkujące obszary wyróżniające się wysokim stopniem zróżnicowania cechuje m.in.: niższy poziom zaufania, w tym zaufania do sąsiadów, lokalnej władzy i liderów, mniejsze zaangażowanie w działania na rzecz środowiska lokalnego („*community projects*”) i w wolontariat, mniejsza liczba bliskich przyjaciół i powierników, niższa ocena jakości życia. Stwierdzono ponadto, że zróżnicowanie etniczno-kulturowe wpływa na poziom kapitału społecznego niezależnie od poziomu nierówności ekonomicznych w danej społeczności [Putnam 2007: 149-157]. Negatywny związek między zróżnicowaniem kulturowym a jakością kapitału społecznego potwierdziły też inne badania realizowane w Stanach Zjednoczonych [por. Hero 2003; Alesina, Ferrara 2000; Costa, Kahn 2003].

Tezę Putnama mówiącą o ograniczaniu zaufania i aktywności społecznej w sytuacji zróżnicowania kulturowego poddano testowi w warunkach europejskich. Wyniki tych badań nie są jednoznaczne. M. Gesthuizen, T. Van der Meer, P. Scheepers [2009] uwzględnili w analizie dane dotyczące zróżnicowania na poziomie jednostkowym i zbiorowym pochodzące z 28 państw europejskich. Autorzy dochodzą do wniosku, że czynnikiem warunkującym poziom kapitału społecznego w państwach europejskich nie jest zakres zróżnicowania etnicznego („*ethnic fractionalization*”), ale raczej tradycje demokratyczne (czas trwania i stabilność demokracji) i poziom nierówności społecznych w poszczególnych państwach, które to warunkują szczególnie silnie poziom kapitału społecznego w jego formalnym wymiarze.

Bram Lancee i Jaap Donkers [2010] w swojej analizie kapitału społecznego w Holandii dochodzą do wniosków zbliżonych do Putnama. Obserwują negatywną relację między zróżnicowaniem etnicznym a jakością kontaktów sąsiedzkich i poziomem zaufania, choć jak twierdzą może to być efekt krótkoterminowy. Badania nie potwierdziły zaś negatywnej relacji między zróżnicowaniem etnicznym a zakresem zaufania międzyetnicznego.

Autorzy stawiają istotny zarzut pod adresem wcześniejszych prób testowania hipotezy Putnama w odniesieniu do społeczeństw europejskich. Uważają mianowicie, że czym innym są skutki zróżnicowania etnicznego na poziomie kraju, gdzie w grę wchodzi takie czynniki, jak uwarunkowania historyczne i polityczne oraz wpływ mediów, a czym innym w wymiarze niewielkich społeczności sąsiedzkich, gdzie mamy do czynienia z bezpośrednimi kontaktami osób należących do różnych grup kulturowych. Dlatego też „wybór poziomu analizy może oznaczać badanie innego mechanizmu między zróżnicowaniem etnicznym a społecznym zaufaniem” [ibidem: 77-78].

Na problemy metodologiczne związane z pomiarem zależności między zróżnicowaniem etniczno-kulturowym a poziomem („jakością”) kapitału społecz-

nego wskazuje również Putnam [2007: 151]. Obok poruszonej wcześniej kwestii faktycznego zróżnicowania bezpośredniego miejsca zamieszkania badanych, podkreśla także potrzebę uwzględniania faktu, że społeczności zróżnicowane i ich mieszkańcy obok składu etnicznego mogą wyróżniać się na tle innych zbiorowości także innymi cechami istotnymi dla jakości kapitału społecznego, taki mi jak: wielkość, mobilność, przestępczość, ubóstwo, niski kapitał ludzki. Zdaniem N. Letki [2008], na kształtowanie się i jakość kapitału społecznego wpływ wywierają nie tylko jednostkowe różnice położenia socjoekonomicznego, lecz także status badanej społeczności jako całości. Pełna ocena relacji między kapitałem społecznym a zróżnicowaniem wymaga uwzględnienia tych czynników.

Podsumowanie

Wysoki poziom zróżnicowania społeczno-kulturowego zbiorowości stanowi wyzwanie dla kształtowania kapitału społecznego. Według R. Putnama [2007: 160-162], niższy poziom zaufania i ograniczanie kontaktów społecznych stanowią jednakże krótkotrwały efekt zróżnicowania kulturowego. W dłuższej perspektywie społeczeństwa znajdują sposoby na integrację społeczną. Zdaniem autora, pozytywne przykłady przenikania i przełamywania barier rasowych i etnicznych w Stanach Zjednoczonych widoczne są m.in. w wojsku i instytucjach religijnych, a także płaszczyźnie prywatnej, gdzie dotyczą rosnącego odsetka małżeństw mieszanych.

Istotne znaczenie dla zmniejszania dystansu ma tożsamość społeczna, a właściwie proces jej dekonstruowania i rekonstruowania w kierunku zmniejszania społecznej wagi tożsamości etnicznych przy zachowaniu ich osobistego znaczenia. Kluczowe jest kształtowanie synkretycznych tożsamości – „*hyphenated identities*”, które pozwalają członkom wcześniej odrębnych grup na postrzeganie siebie w perspektywie większej, wspólnej całości i tożsamości [ibidem: 161].

Kształtowaniu kapitału społecznego w społecznościach zróżnicowanych kulturowo nie służy „demonizowanie” jego wiążącej formy, która pełni ważne funkcje społeczne. Kapitał wiążący stanowi cenne źródło zasobów w wymiarze prywatnym, w tym korzyści neutralnych lub pozytywnych z punktu widzenia rozwoju zbiorowości. Jest podstawowym źródłem szeroko rozumianego wsparcia społecznego, zabezpieczeniem na czas kryzysu, w sytuacji utraty pracy bądź choroby, odciążając tym samym przynajmniej częściowo formalne instytucje spo-

łeczne. Powiązania oparte na pokrewieństwie i wspólnym pochodzeniu etnicznym są także ważnym zapleczem dla pierwszego etapu integracji migrantów.

Za zadanie szczególnie ważne należałoby uznać nie tyle ograniczenie poziomu kapitału wiążącego, co raczej stymulowanie rozwoju kapitału pomostowego, który w naturalny sposób, poszerzając i różnicując kontakty społeczne redukuje możliwe negatywne skutki wysokiego kapitału wiążącego. Kapitał pomostowy, łączący jednostki i grupy o odmiennym pochodzeniu i/lub identyfikacji etniczno-kulturowej może być potencjalnie źródłem licznych korzyści, sprzyjając tworzeniu innych form kapitału poprzez stymulację twórczości i innowacyjności.

O ile kapitał wiążący kształtuje się w znaczącym stopniu w sposób spontaniczny, żywiołowy, o tyle dotychczasowe doświadczenia w zakresie funkcjonowania pomostowego kapitału społecznego, jak i wdrażania idei wielokulturowości, wskazują na konieczność wspierania obu procesów poprzez zaplanowane, celowe i długotrwałe działania realizowane na różnych poziomach życia społecznego i przez różnych aktorów społecznych.

Bibliografia:

- Alesina, A.F., La Ferrara E. [2000] *The Determinants of Trust*, "NBER Working Paper" nr W7621
- Błęszyńska K.M. [2009] *Kapitał społeczny a procesy integracji polskich imigrantów w USA*, [w:] K. Marzec-Holka (red.), *Kapitał społeczny a nierówności – kumulacja i redystrybucja*, Bydgoszcz
- Bourdieu P. [1986] *The Forms of Capital*, [w:] J.G. Richardson (red.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Greenwood Press
- Burt R.S. [2005] *Structural Holes versus Network Closure as Social Capital*, [w:] N. Lin, K. Cook, R.S. Burt (red.), *Social capital. Theory and Research*, Aldine Transaction
- Coffe H., Geys B. [2006] *Community Heterogeneity: A Burden for the Creation of Social Capital*, „Social Science Quarterly” t. 87(5)
- Coleman J.S. [1998] *Social Capital in the Creation of Human Capital*, „American Journal of Sociology” t. 94, Supplement: Organizations and Institutions
- Costa D.L., Kahn M.E. [2003] *Civic Engagement and Community Heterogeneity*, „Perspectives on Politics” t. 1(1)
- Delhey J., Newton K. [2005] *Predicting Cross-national Levels of Social Trust: Global Pattern of Nordic Exceptionalism*, „European Sociological Review” t. 21(4)
- Fukuyama F. [1997] *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Warszawa – Wrocław
- Gesthuizen M., Van der Meer T., Scheepers P. [2009] *Ethnic Diversity and Social Capital in Europe: Tests of Putnam's Thesis in European Countries*, „Scandinavian Political Studies” t. 32(2)

- Glaeser E.L. [2001] *The Formation of Social capital*, „Canadian Journal of Policy Research” t. 2(1)
- Goss K.A., Putnam R.D. [2002] *Introduction*, [w:] R.D. Putnam (red.), *Democracies in Flux. The evolution of Social Capital in Contemporary Society*, Oxford
- Hero R.E. [2003] *Social Capital and Racial Inequality in America*, „Perspectives on Politics” t. 1(1)
- Lancee B., Dronkers J. [2010] *Ethnic Diversity in the Neighborhood and Social Trust of Immigrants and Natives. A Replication of the Putnam (2007) Study in a West-European Country*, [w:] M. Hooghe (red.), *Social Cohesion. Contemporary Theoretical Perspectives on the Study of Social Cohesion and Social Capital*, Brussels
- Letki N. [2008] *Does Diversity Erode Social Cohesion? Social Capital and Race in British Neighbourhoods*, „Political Studies” t. 56 (1)
- McPherson M., Smith-Lovin L., Cook J. [2001] *Birds of a feather: Homophily in Social Networks*, „Annual Review of Sociology” t. 27
- Mucha J. [2005] *Oblicza etniczności. Studia teoretyczne i empiryczne*, Kraków
- Ooka E., Wellman B. [2006] *Does Social Capital Pay Off More Within or Between Ethnic Groups? Analyzing Job Searchers in Five Toronto Ethnic Groups*, [w:] E. Fong (red.), *Inside the Mosaic*, Toronto
- Portes A. [1995] *Economic Sociology and the Sociology of Immigration: A Conceptual Overview*, [w:] A. Portes (red.), *The Economic Sociology of Immigration. Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*, Russell Sage Foundation, New York
- Portes A., Sensenbrenner J. [1993] *Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action*, „American Journal of Sociology” t. 98 (6)
- Putnam R.D. [2007] *E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture*, „Scandinavian Political Studies” t. 30 (2)
- Sadowski A. [2010] *Kultura narodowe, regionalne i lokalne w państwie – układ wertykalny czy horyzontalny*, [w:] P. Gliński, I. Sadowski, A. Zawistowska (red.), *Kulturowe aspekty struktury społecznej. Fundamenty, konstrukcje, fasady*, Warszawa
- Sadowski A. [2004] *Mniejszości narodowe w Polsce a wyniki narodowego spisu powszechnego z 2002 roku*, [w:] E. Matuszczyk, M. Krzywosz (red.), *W kręgu sacrum i pogranicza*, Białystok
- Sadowski A. [2006] *Wielokulturowe społeczeństwo regionalne (jako pożądaný kierunek przeobrażeń społeczności lokalnych i regionalnych w Polsce)*, [w:] B. Jałowicki, W. Łukowski (red.), *Spoločności lokalne terażniejszość i przyszłość*, Warszawa
- Sztompka P. [2007] *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Kraków
- Wuthnow R. [2002] *The United States: Bridging the Privileged and Marginalized*, [w:] R.D. Putnam (red.), *Democracies in Flux. The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*, Oxford

SUMMARY**Ethno-cultural diversity and social capital. A voice in the debate on multiculturalism**

The article aims to present the relationship between ethno-cultural differentiation and social capital. It analyses both theoretical accounts and empirical studies conducted in different social settings. The author emphasizes advantages and disadvantages of bonding social capital, i.e. social connections, networks and groups of people similar to each other in terms of socio-cultural characteristics. The analysis outlines different explanations concerning possible negative relationship between ethno-cultural differentiation and bridging social capital.

Keywords:

ethno-cultural diversity, multiculturalism, social capital